

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 16, No 2, Autumn & Winter 2023
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2023.233109.1262>

Research Paper

Transformation of Iranian Social Customs during the Qajar Period (A Case Study of the New Style of Handshake)

1. Reza Bigdelou, 2. Zeinab Ahmadvand

1. Assistant Professor in History, Social Department, Policing Sciences and Social Studies Research Institute, Tehran, Iran. Email: bigdelor@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of History, urmia University, urmia, Iran. Email: z.ahmadvand@urmia.ac.ir

Received: 2023/09/12 PP 285-308 Accepted: 2023/10/22

Abstract

The arrival of modernity and the new European culture in Iranian society had an impact on political, social and cultural structures and caused these structures to undergo certain changes. A large part of these changes affected the social and cultural sphere, especially the lifestyle and etiquette of Iranian society. One of the customs that went through change was the greeting, especially the tradition of shaking hands. This article aims to investigate the arrival, acceptance and significance of the new handshake as a sign of the modern and Western (so-called Farangi) style of greeting and human interaction using the descriptive-analytical method. The results show that following cultural interactions with Europeans and the spread of Western culture and customs, the Western-style handshake became popular in Iran from the Naserid period onward and the nature of the manner of handshake and its conceptual and semantic implications changed significantly. In this new way, the handshake became a common practice and it transformed from an etiquette reserved for special occasions and individuals into a wide-ranging social practice.

Keywords: Handshake, Social customs, Iranian society, Qajar, Modernity.

Citation: Bigdelou, Reza, and Zeynab Ahmadvand. 2023. *Transformation in the Social Customs of Iranians during the Qajar Period* Case Study: *New Style Handshake* (, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 16, No 1, PP 285-308.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

The human hand is an essential part of symbolization. Hands represent human inner feelings more than the face and other body parts. Today, handshake has become a symbol of social etiquette and the exchange of human feelings in society. In many cases, the way of shaking hands represents the class status, mutual feelings, lifestyle, and individual and social attitudes of people. Handshake is an evolved form of non-verbal human communication that has become a universal symbol in cultural, social, political, and economic interactions with the expansion of communication. A handshake is a physical gesture/movement and symbol that carries cultural layers, meanings, and concepts without which many individual, social, and political situations cannot be understood. Although some cultures still resist the generalization of shaking hands for greetings and goodbyes, other signs and shaking hands can have different meanings depending on the location and cultural conditions. It has become an everyday physical movement at the level of global culture. In addition, shaking hands in the social arena has become a concept and a symbol for conveying feelings and attitudes, as well as showing the equality or inequality of social status and class base.

In addition, shaking hands has become a very effective and meaningful symbol in politics and diplomacy. Our meeting and contact with others starts with a handshake, and every conversation ends with a handshake. In social terms, shaking hands is also called a small hug. People greet each other, communicate, and say goodbye by shaking hands. Shaking hands is a form of expressing love and intimacy. In a handshake, our feelings, such as interest or indifference, discomfort, self-confidence, etc., are easily transferred to another person. During the COVID-19 epidemic, in addition to human health and well-being, social etiquette and greeting customs, and more precisely, the culture of shaking hands, also suffered a crisis. With this crisis, we realized how much the custom of shaking hands among humans has become familiar every day and how much our socializing has become dependent on it. At the height of the coronavirus epidemic, it was even suggested that the end of this custom had come, but immediately after the disease subsided, handshakes became popular again in socializing, which shows how much this way of greeting has many cultural implications. It is social and political, and without them, the possibility of these meanings and concepts will decrease or disappear.

Today, in most countries, the custom of shaking hands is considered the most important and obvious way and action of socializing and interacting, and it has

the most use, meaning, and meaning. The modern way of shaking hands is that two hands are clasped together and shaken. In most English-speaking countries and other countries, this symbol is used when saying hello and goodbye, as well as in many other cases.[3] Turning the custom of shaking hands into an essential and widely used symbol with various concepts and meanings is a modern phenomenon.

The customs of meeting and greeting, including shaking hands, as an important cultural symbol, can become one of the subjects of study in cultural history. Considering the importance and major implications of shaking hands in today's life, the transformation of this symbol can be interpreted as a kind of evolution in the whole lifestyle. In Iran, shaking hands has a long history, and shaking hands as a religious ritual has a certain value and place in Iranian culture. The research question is to determine the time which shaking hands, as a way of greeting and socializing, became a common practice and its social implications. This historical and cultural exploration of shaking hands in Iran is sure to pique the curiosity of the audience.

Materials and Methods

In cultural history, the symbolic study of culture has a special place. In this approach, cultural insights started from Taylor's comprehensive understanding of culture, which laid the foundation for the interpretive and symbolic views of culture. Taylor's understanding of culture as a system of meaning or meaningful symbols has been instrumental in shaping cultural history as the history of knowing these meanings. These symbols exist consciously or unconsciously everywhere, from art to everyday life. In this way, it seems that the common point of cultural historians is that all of them deal with the symbolic matter and the interpretation of the symbolic matter. Based on this view, Clifford Geertz defines culture as "the historical pattern of meaning that is embodied in the form of symbols and is a system of inherited perceptions that are expressed in symbolic forms and through which people communicate with each other and their knowledge and attitudes or attitudes In the case of life, they continue or expand." Geertz's fame is due to his special approach to culture and the way he conveys it with a special methodology: From my perspective, culture is a semantic concept. I align with Weber's belief that humans are creatures entangled in the webs of meaning they themselves create. These webs, I argue, are culture, and their analysis cannot be reduced to an empirical science seeking laws. Instead, it requires an interpretive science that delves into the layers of

meaning.

In order to explain how the act of shaking hands spreads and becomes universal in people's meetings and exchange of meanings and feelings, the approach of Diffusionism seems to be more capable. Diffusionism is a theoretical framework that suggests that culture, including moods, morals, and social etiquettes, evolves through diffusion and transmission from one society to another. Therefore, by moving a national and civilizational unit to another geographical and national area, a part of their spirits and moods are also transferred. The cultural-behavioral changes and newly emerging moods of social groups in Iran in recent centuries can be explained according to the diffusion theory: How with the development of commerce, traffic and communication that began in the 19th century, the way of thinking and the spirit of Iranians changed in the new era and continued in wider, deeper and more complex dimensions. The central point of departure of this theory is to reflect on cultural changes on the one hand and pay attention to cultural similarities on the other hand. In other words, the basic question is why do cultural phenomena change and how do they change? Diffusionism generally considers change as a result of being influenced by the external environment, which brings the phenomena of the source culture to the destination environment through contiguity or transmission. Diffusionists believe less in the ability of cultures to discover, innovate, and emphasize more their ability to imitate and adopt culture. Therefore, before going to the laws of birth and internal development of cultural phenomena, they are looking for the laws of movement and temporal-spatial displacement of these phenomena. History and geography are very important aspects of the diffusionist approach. On the one hand, the phenomena are moving in the geographical area and on the other hand, they are located on the axis of time, in which case the movement is determined through dating and determining the life of the phenomena. Diffusionism, by emphasizing the limitation of innovations, considers the contact and coexistence of cultures as the reason for cultural change. In other words, in diffusionism, less attention is paid to the factor of creativity and the cultural diversity of societies, and more imitation of individuals and societies is considered.

Results and Discussion

In Iranian culture, shaking hands was standard on special occasions and situations, but it was not expected and unfamiliar in meetings, greetings, and other cases. In historical writings, Iranians do not shake hands at parties and

meetings. For example, Chardin describes the customs of greetings and parties of Iranians in the Safavid era in full detail, but he does not mention shaking hands during meetings and parties. He writes about the customs of visiting Iranians: When meeting and welcoming people of the same class or those with a superior character and base, they give more compliments and respect. When they enter, they greet them and do not sit in front of them, and when the assembly ends, they go out the door after all. When someone goes to visit a great person who is sitting in the hall of his house, it is customary to enter the room quietly and silently, stand up in the first empty place, put his legs together, stand with his hands on his chest, lowers his head a little, looks at the observer and permits him to sit, and as soon as he gives him permission to sit with his hand and head it is given and sits. However, if an older person goes to see someone, the house owner gets up as soon as he sees him, walks towards him, and pretends he has moved on. When the people of the same rank arrive, the owner of the house gets up, and if someone worthy of respect enters him, he moves from his place and looks as if he is going to get up. Those in the assembly should only get up when someone enters the hall if the house owner gets up out of respect for him or if a particular reason requires them to get up. According to Polak's report, it was not usual to shake hands during the Nowruz meeting, a significant event in the Iranian calendar, and handing over the year in the court. The Shah did not shake hands with anyone. Those present at the greeting ceremony, who were mostly nobles, dignitaries, and dignitaries, received their hands and then pressed their hands to their hearts and foreheads as a sign of gratitude. Despite this, some sources from the Qajar era talk about the Iranians shaking hands on Nowruz Eid. Naser al-Din Shah writes in his memoirs: "Then we went to the door of Shams-ul-Amara; Amin-ul-Sultan was there. We talked. Then we watched the alley. People wearing new clothes used to shake hands with each other." Polak writes in his description of the Nowruz ceremony of the Nasrid era Iranians:

In Nowruz, considered a significant public celebration for the whole nation, the crowd is bustling in all the streets and public squares from very early in the morning. Everyone has new clothes. Acquaintances who face each other shake each other's hands and hug each other with the cry of "Eid Mubarak." A subordinate person congratulates while holding one hand of his master or patron with his two hands and gets the answer of his congratulations.

From the point of view of diffusionism, the reign of Naser al-Din Shah was the era of unprecedented influence and spread of the manifestations and culture of

Western civilization compared to the past years and decades. Undoubtedly, the Shah's travels to Europe were influential in this regard. The Shah himself used a lot of courage to bring modernity to the country. His reign saw the spread of clothes and uniforms, tables and chairs, sweets, Farangi food and drinks, the creation of industries and factories, the spread of Farangi sciences, electric lights, sports and Farangi dances, the publication of newspapers and books and many other things are actually signs of stepping on the path. It was modernization and traditionalism. Therefore, the French civilization was not only through the construction of factories and sports and eating, but intellectually and culturally also by establishing a forget house, publishing newspapers and new sciences, building western schools such as Dar al-Funun and the new system, creating Dar al-Shuri, a bank, the Kazakh brigade, the police and etc. gradually infiltrated the political, military, social, civil and cultural structure of Iran. This era also saw the influence of Farang's contributions to culture and social behavior, as noted in the writings of Etimad al-Saltanh. If Etimadul-Saltaneh is concerned about the consequences: "Frangipani has weakened the opinions and I don't know if this is good or bad for the nation and government of Iran." Shaking hands in diplomatic meetings seemed very common during the late Qajar period. Abdullah Mostofi writes in the description of his trip to England:

As soon as we got back to the hotel, General Slade told the Ambassador that a special message from His Majesty the King would arrive for His Excellency. Its bearer is Lord Chamblan (the king's butler). We had just taken off our official clothes and changed into ordinary clothes. We gathered in the public hall of the embassy when the very tall and elegant young Lord Chamberlain entered. Mushir al-Mulk stood up and stood in front of the Shah's messenger; they shook hands and sat together; we stood and formed a circle around them.

Conclusion

One of the important tasks of cultural history is the study of rapid and increasing socio-cultural changes, and historians, sociologists, and anthropologists examine these changes over time and in a historical manner. One of these cases, which has become an important symbol for socializing and exchanging human feelings in Iranian society with changes in the way and semantic implications and scope of repetition, is shaking hands. This research was conducted to answer the question: When did shaking hands as a symbol of greetings and human interactions of Iranians in a modern way come up, and what implications did it bring? The research results, by referring to the historical, literary, and personal

texts of Iranians, show that shaking hands in the pre-modern era of Iranians was an action with special conceptual implications. Shaking hands or shaking hands was considered a symbol of love and affection, respect, agreement, and farewell, but this action on special and important occasions was mainly elite and was not seen as a common thing with much repetition. Following the cultural interactions with the Europeans and the spread of Western culture and lifestyle, handshakes from the Naseri era became popular in Iran as a style and rule of the Farangi. This act was gradually seen among the government elites and then among the general public and significant changes occurred in the way and quality of shaking hands and its conceptual and semantic implications. In the new meaning and action, shaking hands has become common and reached a more general social level from special situations and persons. Before that, both hands were used to shake hands, but at this time, only the right hand was used. The scope of its specific and limited meanings expanded a lot and covered a wide range of meanings and concepts. This action showed that society's hierarchical structure is changing, and the distance between ranks and classes has worn out from a social and mental point of view. The symbol of shaking hands was actually an indicator of modernization, Europeanization, modernization, or, in the conventional term, becoming "Frangima'ab" of people who wanted to show that they had left the traditional world and entered the modern world. In fact, this European symbol was the vanguard of a new cultural current in Iranian society, which was able to create a gap in the relatively integrated traditional cultural current, a gap that has divided the society into two major Western and traditional currents until today.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2023.233109.1262>

مقاله پژوهشی

دگرگونی در آداب و رسوم معاشرتی ایرانیان در دوره قاجار (مطالعه موردی: دست دادن به سبک جدید)

۱. رضا بیگدلو. ^{id} ۲. زینب احمدوند. ^{id}

۱. استادیار تاریخ، گروه اجتماعی، پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: bigdolor@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ دانشگاه ارومیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ارومیه، ایران. رایانامه: z.ahmadvand@urmia.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۱ صص ۲۸۵-۳۰۸ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۳۰

چکیده

ورود مدرنیته و فرهنگ نوین اروپایی به جامعه ایرانی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأثیراتی بر جای گذاشت و این ساختارها را دستخوش تغییر و دگرگونی کرد. بخش بزرگی از این تغییرات در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی و به‌ویژه در سبک زندگی و آداب و رسوم معاشرتی جامعه ایرانی روی داد. یکی از این وجوه آداب احوال‌پرسی و به‌ویژه نماد دست دادن بود. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی بر آن است به این پرسش پاسخ دهد که دست دادن به عنوان نمادی از احوال‌پرسی و تعاملات انسانی به شیوه مدرن و «سبک فرنگی» از چه زمانی در جامعه ایرانی رواج یافت و چه دلالت‌هایی را به همراه آورد؟ یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که به دنبال تعاملات فرهنگی با اروپاییان و رواج فرهنگ و آداب غربی، دست دادن به سبک فرنگی از عهد ناصری در ایران رایج گردید و در شیوه و کیفیت دست دادن و دلالت‌های مفهومی و معنایی آن دگرگونی‌های مهمی رخ داد. در مفهوم جدید، دست دادن به کنشی عام تبدیل شد و از موقعیت‌ها و اشخاص و مناسبت‌های خاص به سطح اجتماعی عام‌تری راه یافت.

واژه‌های کلیدی: دست دادن، آداب و رسوم، جامعه ایران، قاجار، مدرنیته.

استناد: بیگدلو، رضا، و زینب احمدوند. ۱۴۰۲. «دگرگونی در آداب و رسوم معاشرتی ایرانیان در دوره قاجار (مطالعه موردی: دست دادن به سبک جدید)». مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۶، شماره ۲، ۲۸۵-۳۰۸.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

دست انسان عضو بسیار مهمی در نمادسازی است. دست‌ها بیشتر از صورت و دیگر اعضای بدن نمایانگر احساسات درونی انسان هستند (Givens 2002, 7). چنانکه امروزه دست دادن انسان‌ها با یکدیگر به نمادی از آداب معاشرت و ردوبدل احساسات انسانی در جامعه تبدیل شده است. در بسیاری موارد نحوه دست دادن بازنماینده جایگاه طبقاتی، احساسات متقابل، سبک زندگی و روحیات فردی و اجتماعی مردمان است. دست دادن شکل تکامل یافته‌ای از ارتباطات غیر کلامی انسان‌هاست که با گسترش ارتباطات به نمادی جهانی در تعاملات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تبدیل شده است. دست دادن ژست/حرکت و نمادی جسمانی است که حامل لایه‌های فرهنگی و معانی و مفاهیمی است که بسیاری از موقعیت‌های فردی، اجتماعی و سیاسی را بدون آن نمی‌توان درک کرد. هرچند هنوز هم برخی از فرهنگ‌ها در مقابل همگانی شدن دست دادن برای احوال‌پرسی و خداحافظی و دلالت‌های دیگر آن مقاومت می‌کنند و نیز دست دادن بسته به شرایط مکانی و فرهنگی می‌تواند دارای معانی متفاوتی باشد، اما به یک حرکت جسمانی شایع در سطح فرهنگ جهانی تبدیل شده است. همچنین دست دادن در عرصه اجتماعی به مفهوم و نمادی برای انتقال احساسات و نگرش‌ها و نیز نشان دادن برابری یا نابرابری موقعیت اجتماعی و پایگاه طبقاتی تبدیل گردیده است.

علاوه بر این، دست دادن در عرصه سیاست و دیپلماسی به نمادی بسیار اثرگذار و معنی‌دار بدل شده است. دیدار و تماس ما با دیگران با دست دادن شروع می‌شود و پایان هر گفت‌وگوی ما با دست دادن است. در اصطلاح اجتماعی دست دادن را در آغوش گرفتن کوچک نیز می‌نامند (ودایع ۳۷، ۱۳۹۳). مردم با دست دادن به یکدیگر سلام می‌کنند، ارتباط برقرار می‌کنند و خداحافظی می‌کنند. در واقع دست دادن نوعی ابراز محبت و صمیمیت است. در حالت دست دادن احساسات ما مثل میزان علاقه‌مندی یا بی‌توجهی، ناراحتی، اعتماد به نفس و غیره به راحتی به دیگری منتقل می‌شود. در زمان همه‌گیری بیماری کوید ۱۹ علاوه بر بهداشت و سلامتی انسان‌ها، آداب معاشرت و رسوم احوال‌پرسی و به عبارت دقیق‌تر فرهنگ دست دادن نیز دچار بحران شد. با این بحران ما دریافتیم که رسم دست دادن تا چه حد در بین ما انسان‌ها به امری شایع و روزمره بدل و معاشرت‌های ما تا چه اندازه به آن وابسته شده است. در اوج همه‌گیری کرونا حتی این احتمال داده شد که پایان این رسم فرا رسیده است، اما بلافاصله بعد از کم شدن این بیماری، دوباره دست دادن در معاشرت‌ها رواج یافت و این نشان می‌دهد که این شیوه از احوال‌پرسی تا چه پایه دارای دلالت‌های متعدد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است که بدون آن امکان بروز این معانی و مفاهیم کاهش می‌یابد و یا از بین می‌رود.

امروزه در بیشتر کشورهای جهان رسم دست دادن مهم‌ترین و بدیهی‌ترین شیوه و کنش در معاشرت و تعاملات به شمار می‌رود و بیشترین کاربرد و معنی و مفهوم را داراست. شکل امروزی دست دادن به این ترتیب است که دو دست در هم گره می‌خورند و تکان داده می‌شوند. در اکثر کشورهای انگلیسی‌زبان و البته دیگر کشورها، هنگام سلام و خداحافظی و در موارد متعدد دیگر این نماد به کار می‌رود (پیس، ۱۳۸۲، ۵۸) تبدیل شدن رسم دست دادن به نمادی مهم و پرکاربرد و دارای مفاهیم و دلالت‌های گوناگون در واقع پدیده‌ای مدرن است.

آداب و رسوم دیدار و احوال‌پرسی، از جمله دست دادن، به‌عنوان نماد مهم فرهنگی می‌تواند به یکی از موضوع‌های مطالعاتی در تاریخ فرهنگی تبدیل شود. با توجه به اهمیت و دلالت‌های عمده آداب دست دادن در زندگی امروزه، دگرگونی این نماد را می‌توان نوعی تحول در کلیت سبک زندگی تعبیر کرد. در ایران دست دادن پیشینه‌ای طولانی دارد و مصافحه به‌عنوان آیینی دینی دارای ارزش و جایگاهی مشخص در فرهنگ ایرانی است. البته طبق بررسی‌هایی که انجام شد، فرض بر این است که سابقه این شیوه احوال‌پرسی از دوره ناصرالدین شاه فراتر نمی‌رود؛ بنابراین، پرسش تحقیق این است که دست دادن به‌عنوان شیوه‌ای از احوال‌پرسی و معاشرت از چه زمانی مطرح شد و چه دلالت‌هایی را به همراه آورد؟ در باب پیشینه پژوهش باید گفت مقاله مستقل و منسجمی درباره موضوع دست دادن در فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی نمی‌توان یافت. در آثاری که به موضوع زبان بدن و مهندسی بدن و تاریخ بدن انسان پرداخته‌اند، به کنش‌های بدنی انسان از جمله دست دادن و پیشینه این کنش‌ها و حرکات از منظر دلالت‌های مفهومی توجهی نشده است. در آثار و منابعی که در مورد شیوه معاشرت ایرانیان نوشته شده، دست دادن امری بدیهی و مرسوم پنداشته شده که همواره به شکل امروزی وجود داشته است. در مقاله «آیین احترام در زمان هخامنشیان و ساسانیان» از معینی‌سام (۱۳۹۱) به نماد دست در ادای احترام در ایران باستان اشاره شده، اما نشانه‌ای از اینکه دست دادن در این دوران رواج داشته یا نه داده نشده است. در کتاب *ادبیات عامیانه ایران؛ مجموعه مقالات درباره افسانه‌ها و آداب و رسوم ایران* اثر محبوب و ذوالفقاری (۱۴۰۱) در مورد شیوه و معانی دست دادن مطلبی نیامده است. در پایان‌نامه‌هایی چون «بررسی آداب و رسوم اجتماعی ایران در دوره ناصرالدین شاه قاجار» (۱۳۹۹)، «بازتاب زندگی ایرانیان در سفرنامه‌های عصر ناصری» (۱۳۹۷)، «آداب و رسوم و سنن ایران عصر قاجار از دیدگاه سفرنامه‌ها و خاطرات اروپاییان» (۱۳۹۱) و «آداب و رسوم ایرانیان عهد قاجار» (۱۳۹۸) با وجود اینکه شیوه معاشرت، دیدار و مهمانی‌های ایرانیان توصیف شده، به موضوع دست دادن آنها اشاره‌ای نشده است. در زبان انگلیسی آثاری چند درباره چگونگی دست دادن افراد با یکدیگر دیده می‌شود. هرمان رودنبورگ

و جی. ان. برمر، دو تن از مورخان تاریخ فرهنگی، در اثری با عنوان *A Cultural History of gesture* (1991) چگونگی رواج دست دادن به سبک جدید را در تاریخ اجتماعی-فرهنگی اروپا مطالعه و بررسی کرده‌اند. اثر دیگر مرتبط با موضوع، مقاله *An Anthropology of the Handshake* (2020) است که رسم دست دادن را از منظر انسان‌شناسی بررسی کرده و در مقدمه، بسیار کوتاه، به پیشینه آن پرداخته است.

با توجه به موضوع، روش این پژوهش از نوع پژوهش تاریخی است که به صورت توصیفی-تحلیلی و از طریق گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و اسنادی تدوین گردیده است. در نگاه تأویل‌گرایانه و معناکاوانه، فرهنگ چیزی جز نظام معناها یا نمادهای معنادار یا معانی نمادین نیست. در همین زمینه، تاریخ فرهنگی عمدتاً علمی تفسیری است که هدف آن یافتن معانی است؛ بنابراین، وظیفه اصلی تاریخ‌نگار فرهنگی استخراج معانی و نه قوانین علت و معلولی در تبیین است. پژوهشگر در این روش به تحلیل معانی و نمادها می‌پردازد و می‌کوشد مورد مطالعه را همچون یک متن تفسیر کند. در این رویکرد چیزی برای اثبات کردن وجود ندارد. برخلاف روش‌های کمی در علوم اجتماعی، در این روش هدف شناخت بخش کوچکی از کل یک فرهنگ است، شناخت پدیده‌های فرهنگی که نه قابل اندازه‌گیری هستند و نه قابل تعمیم. به همین علت تفسیر در اینجا در ریزترین و ظریف‌ترین موارد به کار گرفته می‌شود.

چهارچوب نظری

به اعتقاد پیتر برک یکی از دلایل مهم همگرایی تاریخ و نظریه اجتماعی، مطالعه تغییرات اجتماعی-فرهنگی سریع و فزاینده‌ای است که مورخان و جامعه‌شناسان و انسان‌شناسان را وادار کرده است این تغییرات را در طول زمان و به صورت تاریخ‌مند مطالعه کنند. از جمله برآیندهای این همگرایی بین‌رشته‌ای تاریخ فرهنگی است. تاریخ فرهنگی با رویکردی بین‌رشته‌ای دو حوزه اصلی علوم انسانی یعنی تاریخ و فرهنگ را در تعامل با یکدیگر قرار داده و اهمیت فرهنگ را بیش از پیش برجسته و دارای اهمیت کرده است. به بیان دیگر، در تاریخ فرهنگی فرهنگ نه متغیر وابسته که متغیری مستقل است. تاریخ فرهنگی، به‌عنوان بخشی از فرایند چرخش فرهنگی، به معنای اهمیت یافتن فرهنگ در دانش‌های مختلف انسانی و اجتماعی مانند علوم سیاسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی، اقتصاد، روان‌شناسی و مطالعات فرهنگی است. رویکرد چرخش فرهنگی از نظریه انتخاب عقلانی رفتارهای حاکم بر علم اقتصاد، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی به تأثیر ارزش‌های فرهنگی گروه‌ها بر رفتارهای کارگزاران تغییر یافته است (فاضلی ۱۳۹۳، ۴۴). در تاریخ فرهنگی مطالعه نمادین فرهنگ جایگاهی ویژه دارد. در این رویکرد بینش‌های فرهنگی از تلقی جامع تیلوری از فرهنگ آغاز گردیده و دوره‌هایی را پشت سر گذاشته

تا سرانجام به نگاه‌های تأویل‌گرایانه و تفسیر‌گرایانه از فرهنگ رسیده است. در این دیدگاه فرهنگ چیزی جز نظام معنا یا نمادهای معنادار یا معانی نمادین نیست؛ بنابراین، تاریخ فرهنگی به تاریخ شناخت این معانی تبدیل شده است (برک ۱۳۸۹، مقدمه مترجمان، ۱۵). این نمادها به صورت خودآگاه و یا ناخودآگاه در هر جایی، از هنرها گرفته تا زندگی روزمره، وجود دارند. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد نقطه مشترک مورخین فرهنگی این باشد که تمام آنها با امر نمادین و تفسیر امر نمادین درگیرند (همان، ۳۱). براساس این دیدگاه، کلیفورد گیرتز فرهنگ را «الگوی تاریخی انتقال یافته معنا تعریف می‌کند که در قالب نمادها تجسم یافته و نظامی از ادراکات موروثی است که در اشکال نمادین بیان شده و به واسطه آن، انسان‌ها با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و شناخت و ایستارها و یا نگرش‌هایشان در مورد زندگی را تداوم و یا گسترش می‌دهند.» (همان، ۷۰). شهرت گیرتز به دلیل رویکرد خاصی است که وی به فرهنگ دارد و آن را با روش‌شناسی ویژه‌ای منتقل می‌کند:

مفهوم فرهنگ از نظر من یک مفهوم معنایی است و من همچون وبر بر این باور هستم که انسان جانوری است که درون تار و پودهایی معنایی که خود آن را بافته معلق است. به باور من آن تار و پودها فرهنگ هستند و تحلیل آنها نمی‌تواند براساس یک علم تجربی و در جست‌وجوی قوانین انجام گیرد، بلکه از طریق علم تفسیری و در جست‌وجوی معنی انجام می‌گیرد (فکوهی ۱۳۸۱، ۲۵۶).

برای تبیین چگونگی سرایت کنش دست دادن و همگانی و جهانی شدن این شیوه در دیدارهای افراد و تبادل معانی و احساسات به نظر می‌رسد رویکرد اشاعه‌گرایی (Diffusionism) از قابلیت بیشتری برخوردار باشد. براساس این رویکرد می‌توان گفت فرهنگ و از جمله خلیقات و روحيات و آداب معاشرت از طریق انتشار و انتقال از یک جامعه به جامعه دیگر تحول می‌یابد؛ بنابراین، با روی آوردن یک واحد ملی و تمدنی به یک حوزه جغرافیایی و ملی دیگر بخشی از روحيات و خلیقات آنها نیز منتقل می‌شود. تحولات فرهنگی-رفتاری و خلق و خویهای نوپدید گروه‌های اجتماعی را در ایران سده‌های اخیر می‌توان طبق نظریه اشاعه توضیح داد؛ اینکه چگونه با توسعه بازرگانی، رفت‌وآمدها و ارتباطات که از قرن نوزدهم آغاز شد، طرز تفکر و روحيات ایرانیان در عصر جدید متحول شد و در ابعادی گسترده‌تر، عمیق‌تر و پیچیده‌تر تداوم یافت (فراستخواه ۱۳۹۴، ۵۴). نقطه عزیمت محوری این نظریه، تأمل در تغییرات فرهنگی از یک سو و توجه به شباهت‌های فرهنگی از سوی دیگر است؛ به عبارت دیگر، پرسش اساسی این است که چرا پدیده‌های فرهنگی تغییر می‌کنند و به چه صورتی تغییر می‌کنند؟ اشاعه‌گرایی تغییر را عموماً ناشی از تأثیرپذیری از محیط بیرونی می‌داند که از خلال هم‌جواری یا انتقال، پدیده‌های فرهنگ

مبدأ را به محیط مقصد می‌رساند. اشاعه‌گرایان کمتر به توانایی فرهنگ‌ها در کشف و ابداع باور دارند و بیشتر بر قابلیت آنها در تقلید و فرهنگ‌پذیری تأکید می‌کنند؛ بنابراین، پیش از آن که به سراغ قوانین زایش و تطور درونی پدیده‌های فرهنگی بروند، در جست‌وجوی قوانین حرکت و جابه‌جایی زمانی-مکانی این پدیده‌ها هستند. تاریخ و جغرافیا از ابعاد بسیار مهم رویکرد اشاعه‌گرایی هستند. پدیده‌ها از یک طرف در پهنه جغرافیا در حرکت‌اند و از طرف دیگر بر محور زمان قرار دارند که در این صورت حرکت از خلال تاریخ‌گذاری و تعیین عمر پدیده‌ها مشخص می‌گردد (فکوهی، ۱۴۵). اشاعه‌گرایی، با تأکید بر محدودیت ابداع‌ها، تماس و هم‌جواری فرهنگ‌ها را دلیل تغییر فرهنگی می‌داند (همان). به سخن دیگر، در اشاعه‌گرایی به عامل خلاقیت و نیز تنوع فرهنگی جوامع کمتر توجه می‌شود و بیشتر تقلیدگری افراد و جوامع از یکدیگر مد نظر واقع می‌شود.

دست دادن در سنت فرهنگی اروپاییان

هرچند در جوامع اروپایی، از دوره باستان تا دوران جدید، دست دادن همواره امری شناخته‌شده و کمابیش معمول بوده، معنی و میزان تکرار آن متفاوت بوده است. مورخان اروپایی پیشینه دست دادن را به فرهنگ یونان نسبت می‌دهند. در سنگ‌برجسته‌ها و سنگ قبرهای یونانی دست دادن انسان‌ها با هم دیده می‌شود. هومر، در ایلیاد و اودیسه، دست دادن را در معنای اعتماد کردن برای اجرای تعهد به کار می‌برد. در جهان رومی دست دادن بیشتر معنی توافق صلح‌آمیز را تداعی می‌کرده است. براساس بسیاری از گزارش‌ها، در اروپای سده‌های میانه دست دادن با هدف انتقال نیت صلح‌آمیز در میان مردان مسلح رایج بوده است. آنها با جلو بردن کف دست راست مسلح نبودن خود را نشان می‌دادند (Oxland 2020, 39). همچنین در بازرگانی و دادوستد دست دادن به معنای توافق در معامله یا پایبندی به تعهدات در دهستان‌ها بوده است. همچنین دست دادن نشانه سوگند وفاداری بوده است (Ibid, 40).

تا قرن نوزدهم هنوز دست دادن به‌مثابه یک نماد و کنش معمول و همگانی در محافل نخبگانی جامعه انگلستان رایج نبود. مطالعات عمیق هرمان رودنبورگ درباره کتابچه آداب معاشرت نخبگان آن زمان نشان می‌دهد که آداب دست دادن در سال ۱۸۵۰م خارج از حوزه دوستی تلقی می‌شد. در این قرون در کشورهای مختلف اروپایی، از جمله هلند، تعظیم کردن و برداشتن کلاه در دیدارها نشانه احترام بین افراد بود. فرقه پیوریتن کوئیکر (Quaker) که عمدتاً در انگلستان، هلند و پنسیلوانیا طرفدارانی داشت، در ترویج دست دادن به‌عنوان نماد سلام و دوستی پیشگام بود. این فرقه پروتستانی که هدف خود را بازگشت به سادگی و بی‌آلایشی مسیحیت تعریف کرده بود، عملاً قواعد و آداب رایج احترام و معاشرت چون تعظیم را نقض کرد و دست دادن را به‌عنوان نماد دوستی و آداب شهروندی مطرح

ساخت (Bremmer, Roodenburg 1991, 153). اعضای این فرقه خواهان کنار گذاردن ساختار سلسله‌مراتبی جامعه و معاشرت برابرانه با افراد بودند. گویا این گرایش واکنشی بود به وضعیت اجتماعی و ساختار سلسله‌مراتبی قرون ۱۶ و ۱۷ که نتیجه آن رشد انضباط حاکم بر بدن و رسمی بودن زیاد در رفتار و معاشرت بود (Ibid, 177). گمان می‌رود دست دادن ابتدا در انگلستان رایج شد، زیرا در فرانسه، در نیمه اول قرن نوزدهم، دست دادن پدیده جدیدی بود. به دنبال آن در روسیه و دیگر کشورهای اروپایی نیز دست دادن معمول شد. برای نمونه تورگنیف در کتاب *پسران و پدران* در سال ۱۸۵۹ م می‌نویسد که پاول پتروویچ انگلوفیل به شیوه اروپایی دست می‌دهد. در ابتدای قرن بیستم دست دادن به‌عنوان رسمی جدید تا دربار چین هم رسوخ کرد (Ibid). بدین ترتیب، دست دادن به نماد و رسمی مهم در تعامل و معاشرت انسان‌ها در دوران کنونی تبدیل شد.

دست دادن در پیشینه تاریخی جامعه ایران

در سنت تاریخی و فرهنگی سرزمین ایران، دست دادن هرچند امری کمابیش شناخته شده بود، شیوع و کاربرد امروزی را نداشت. هرودت درباره آداب و رسوم ایرانیان باستان موقع دیدار همدیگر می‌نویسد که اگر هم طبقه باشند لب‌های یکدیگر را می‌بوسند و اگر کسی از نظر طبقه اندکی پایین‌تر باشد گونه‌اش را برای گرفتن بوسه جلو می‌برد. فرودستان نیز در مقابل بزرگان کرنش می‌کنند (هرودت ۱۳۸۹، ۱۶۴). هرودت و دیگر مورخین یونانی اشاره‌ای به دست دادن ایرانیان به هنگام دیدار با یکدیگر ندارند و آن را جزئی از آداب معاشرت ایرانیان نمی‌دانند. از این گزارش‌ها می‌توان چنین برداشت کرد که دست دادن در ایران باستان رواج نداشته است.

در ایران دوره اسلامی نیز در منابع دینی، ادبی و تاریخی از سنت دست دادن با عنوان «مصافحه» یاد شده است. مصافحه بیشتر سنتی دینی بود که در بین علما و بزرگان دین رواج داشت. علامه محمدباقر مجلسی مصافحه را به معنی دست یکدیگر را گرفتن و معافه را به معنای دست در گردن یکدیگر افکندن دانسته و هر دو را از سنت‌های دینی مسلمانان و عملی ثواب تلقی کرده است (مجلسی بی‌تا، ۲۳۹). علاوه بر این، در منابع اسلامی احادیثی در مورد ارزش مصافحه روایت شده است. برای مثال امام محمدباقر (ع) می‌فرماید: «شما را در مصافحه کردن مثل ثواب آنهایی است که در راه خدا جهاد می‌کنند» (همان، ۲۴۱). باز در حدیثی دیگر می‌فرماید: «هر دو نفر مؤمنی که با هم دست بدهند، دست خدا میان دست آنان است و دست محبت الهی بیشتر با کسی است که طرف مقابل را بیشتر دوست بدارد» (کلینی ۱۳۷۵، ۱۷۹). نیز امام صادق (ع) می‌فرماید: «هنگامی که دو برادر دینی به هم می‌رسند و با هم دست می‌دهند، خداوند با نظر رحمت به آنان می‌نگرد و گناهانشان آن‌سان که برگ درختان

می‌ریزد، فرو می‌ریزد تا آنکه آن دو از هم جدا شوند» (همان، ۱۸۳).

با وجود این، در جامعه ایران بعد از اسلام، دست دادن معانی و دلالت‌های دیگری نیز داشته است. در برخی از منابع از دست دادن در معنای ادای احترام و اظهار دوستی یاد شده است. هنگامی که همام‌الدین تبریزی فهمید فردی که با وی در حمام صحبت می‌کند شیخ مصلح‌الدین سعدی است، با وی دست داد و مصافحه کرد. شیخ را به خانه برد و پسر خویش را به او سپرد تا تربیت نماید (اسرار تبریزی ۱۳۸۸، ۳۳۳). براساس روایت‌های تاریخی، در بین حکام، بزرگان و اکابر ایرانی نیز دست دادن به نشانه احترام وافر در دیدارها رواج داشته است: «سلطان بایزید از سمنند خوش‌رفتار به زیر آمده با شاه دین‌پناه [شاه‌تهماسب] مصافحه نمود. آن‌گاه به اتفاق به درگاه درآمدند و در جنب یکدیگر نشستند» (روملو ۱۳۸۴، ۱۴۱۵). همچنین روملو روایت می‌کند که یکی از علمای عصر شاه‌تهماسب، «امیر غیاث‌الدین منصور بن امیر صدرالدین محمد شیرازی، از روی جامعیت حکمت علمی و عملی، ثالث معلمین بود... جناب میرزا مرض آتشک محترز بودند و از آن جهت از جمیع اهل عالم متنفر گشته بود و دست به دست هیچ فردی از افراد انسانی نمی‌رساند به ملاحظه آنکه مبادا آتشک داشته باشد. اگر گاهی اراده مصافحه به اکابر و اعالی نمودی دست بر آستین کشیده مصافحه کردی» (همان، ۱۲۸۲). در موردی دیگر آمده: «حضرت شهریاری (آقا محمدخان)، نواب حسینقلی خان برادرزاده ارجمند خود را برای احترام نواب شاهرخ به استقبال مأمور فرمود و قدغن نمود که اگر جناب میرزا مهدی بر شاهرخ مقدم است برای رضای رسول خدا (ص) از اسب پیاده شده، با او مصافحه کند و اگر شاهرخ مقدم است چون به او رسید، سواره با او مصافحه کنند» (فسایی ۱۳۸۲، ۶۶۳).

در بعضی مواقع، دست دادن نماد اظهار لطف شاه یا بزرگی در حق زیردستان بوده است: «چون برمک پیش سلیمان [بن عبدالملک] آمد او را دست داد. از رنج راه پیرسید و بسیار نیکویی گفت.» (www.vajehyab.com/dekhoda) ذیل «دست دادن» «انوری را خدایگان جهان پیش خود خواند و دست داد و نشست» (همان).

علاوه بر این، دست دادن نمادی برای نشان دادن وفاداری و تجدید بیعت بوده است: «از راه عقیدت و اخلاص پیش آمده با ایشان مصافحه نمود و به تجدید، یک‌جهتی و دولت‌خواهی و سربازی و جان‌سپاری خود را به منصفه ظهور رسانید» (واله اصفهانی ۱۳۷۲، ۸۴). در مواردی هم نمادی از مرید شدن و دست در دست هم نهادن به نشانه عهد و پیمان و بیعت و قبول و رضایتمندی بوده است. همچنین دست دادن به معنی رضا دادن به کاری یا پیروی از کسی بوده است: «دست‌های راست دادند دست دادنی از روی رضا و رغبت» (بیهقی ۱۴۰۱، ۵۶۱). در تاریخ بیهقی آمده است: «گفت دست مرا

ده و عهد کن. دست بدو دادم و پیمان کردم. دستم نیک بفشرد.» (بیهقی ۱۳۷۶، ۳۱۵)؛ بنابراین، دست دادن، به‌جز بیعت، نماد پیمان بستن و تعهد بوده است.

در برخی از منابع از دست دادن عروس و داماد در پیمان ازدواج سخن گفته شده است: «زمانی که خاقان مرحوم مهد علیای دوم را به ولیعهد مبرور دست به دست می‌دادند، فرموده بودند این وصلت به وصیت و فرموده شاهنشاه شهید است» (میرزا قاجار بی‌تا، ۴۹).

در بعضی دوره‌ها، دست دادن به‌عنوان نمادی برای خداحافظی در بین ایرانیان مرسوم بوده است: «برادر کلان چند قدمی که راند برگشت، گفت: ما دستوری داریم که کسی را که گسیل می‌کنیم مصافحه می‌کنیم. دست در بغل در آورد و کاغذ درهم‌پیچیده‌ای در کف دست من نهاد و برادر میانه و خرد نیز بر همین اسلوب برادر و شاگرد را مصافحه کردند» (واصفی ۱۳۴۹، ۳۴۲). در بیانی دیگر، دست دادن و دست خود را در دست دیگری گذاشتن و فشردن علامت سلام و دوستی بوده است. دست دادن در معنی اظهار عشق و دلدادگی نیز به کار رفته است. صاحب آندراج گوید: «بعضی از بزرگان چون می‌خواهند که تفرجی بکنند یا راهی بروند کسی را که مقرب بلکه همسر خویش می‌دانند دست بر دستش گذاشته راه می‌روند یا آنکه دست خود را به دست او داده که تو دستگیر من شو و شرم دست گرفتن نگهدار» (همان). به علاوه، دست دادن نمادی برای دادوستد، توافق در معاملات و بیع دادن بوده است.

از این تفاسیر معلوم می‌شود در گذشته دست دادن و مصافحه مرسوم بوده است، ولیکن به نظر می‌رسد با آن نوع دست دادن که بعدها در دوره قاجاریه به تقلید از فرهنگ اروپایی به بخشی از آداب معاشرت ایرانیان مبدل می‌شود و امروزه نیز به شکل گسترده در جامعه ایرانی رواج دارد، متفاوت بوده است.

شیوه احوال‌پرسی و کنش دیداری ایرانیان در دوره قاجار

در فرهنگ ایرانیان، دست دادن در مناسبت‌ها و موقعیت‌های خاص رایج بود، اما در دیدارها و احوال‌پرسی‌ها و موارد دیگر شایع و همگانی نبود. در نوشته‌های تاریخی اشاره‌ای به دست دادن ایرانیان در مهمانی‌ها و دیدارها نشده است. برای نمونه شاردن آداب و رسوم احوال‌پرسی و مهمانی ایرانیان را در عصر صفویه با جزئیات تمام شرح می‌دهد، اما به دست دادن در دیدارها و مهمانی‌ها اشاره‌ای نمی‌کند. او در مورد آداب دید و بازدید ایرانیان می‌نویسد:

هنگام دیدار و پذیرایی از افراد هم‌شان و هم‌طبقه خود یا آنان که شخصیت و پایه برتر دارند تعارفات و احترامات بیشتر به جا می‌آورند. وقتی که وارد می‌شوند به آنان خوشامد می‌گویند و پیش از آنها نمی‌نشینند و آن‌گاه که مجلس به پایان می‌رسد، پس از همه از در بیرون می‌روند... وقتی کسی به بازدید شخصیت بزرگی که در تالار خانه‌اش آماده پذیرایی نشسته می‌رود رسم بر

این است که آرام و بی‌صدا وارد اتاق می‌شود، در اولین جای خالی بر پا می‌ایستد، پاهایش را کنار هم جفت می‌کند، دست به سینه می‌ایستد، سرش را اندکی پایین می‌گیرد، نگاهش را مترصد اجازه نشستن می‌کند و همین که با اشاره دست و سر چنین اجازه‌ای به او داده شد می‌نشیند؛ اما اگر بزرگ‌تری به دیدن کسی رفت صاحب‌خانه به محض دیدن وی از جا برمی‌خیزد، به سوی وی پیش می‌رود و چنین می‌نماید که به پیشبازش روان شده است. در موقع ورود افراد هم‌مقام صاحب‌خانه نیم‌بلند می‌شود و اگر مادونی در خور احترام بر او وارد شود فقط از جای خود می‌جنبد و چنان می‌نماید که قصد برخاستن داشته است. حاضران در مجلس هنگام ورود کسی به تالار نباید از جای خود برخیزند مگر آنکه صاحب‌خانه به احترام وی از جا بلند شود، یا سبب خاصی برخاستن ایشان را ایجاب کند (شاردن ۱۳۷۲، ۷۶۹).

این شیوه احوال‌پرسی تا اواسط دوران قاجاریه تداوم داشته است. سفرنامه گاسپار درویل از حیث توجه به فرهنگ و زندگی و جزئیات آداب و رسوم ایرانی اهمیت فراوان دارد. درویل که به همراه هیئت ژنرال گاردان برای تعلیمات نظامی مستشاری به ایران می‌آید و در سال‌های ۱۸۱۲-۱۸۱۳م در ایران حضور دارد، درباره آداب احوال‌پرسی ایرانیان با جزئیات تمام توضیح می‌دهد، اما هیچ اشاره‌ای به دست دادن بین آنها نمی‌کند: «وقتی یکی از ایرانیان وارد مجلسی می‌شود با تبصر تمام سلام‌علیکم می‌گوید و سپس به چپ و راست و تنها با سر تعظیم می‌کند و صاحب‌خانه مهمان را با خوش‌آمدید استقبال می‌کند» (دروویل ۱۳۸۸، ۹۲). بنجامین نیز روایت مشابهی نقل می‌کند و از دست دادن میزبان و مهمان صحبتی به میان نمی‌آورد (بنجامین ۱۳۶۲، ۸۰).

براساس گزارش پولاک، در دیدار نوروزی و تحویل سال در دربار که سلام نوروزی منعقد می‌شد، دست دادن معمول نبود و شاه با کسی دست نمی‌داد. حاضران در مراسم سلام که اغلب رجال و اشراف و دیوانیان بودند، دست‌های خود را گود و عیدی دریافت می‌کردند و سپس به علامت سپاس دستان خود را به قلب و پیشانی می‌فشرده (پولاک ۱۳۸۸، ۲۵۷). یکی دیگر از گردشگران اروپایی که ویژگی‌های آداب و معاشرت ایرانیان را با دقت تمام شرح داده، هنری موزر است. این فرد سوئسی که به استخدام دولت روسیه درآمده بود، با ریزبینی تمام مناطق آسیای میانه و ایران را در عصر ناصری سیاحت و در سفرنامه خود گزارش کرده است. وی مراسم بار یافتن به حضور شاه را در تهران به روشنی توضیح داده است: «ما به اتفاق وزیر امور خارجه از سالون عبور کرده و سه مرتبه تعظیم معمولی را به جای آوردیم و سپس من در پهلوی نماینده دولت روسیه نشستیم» (موزر ۲۵۳۶، ۲۵۵). بنجامین، سفیر مختار امریکا، نیز در بار یافتن به حضور ناصرالدین شاه تنها می‌گوید که در برابر شاه تعظیم کرده و سر فرود آورده

است (بنجامین، ۱۵۰).

عزیزالسلطان ملیجک ثانی در شرح خاطرات روزانه خود در زمان مظفرالدین شاه در روز شنبه ۲۱ شهر شعبان المعظم ۱۳۲۰ ق می‌نویسد: «سوار شدم رفتم درب خانه. توی اتاق شاه رسیدم. خیلی شلوغ بود. تعظیم کردم» (عزیزالسلطان (ملیجک ثانی) ۱۳۷۶، ۳۱۶). در خاطرات روزانه پنجم رمضان ۱۳۲۰ نیز شیوه دیدارش مشابه است: «رفتم درب اندرون پیاده شدم. شاه رسیدند. تعظیم کردم» (همان، ۳۲۳). در مواقع مهم نیز که به حضور شاه رسیده، ذکری از دست دادن با شاه نکرده، بلکه اذعان می‌دارد که پای شاه را بوسیده است. برای نمونه در دوم ربیع الاول ۱۳۲۳ می‌نویسد: «بدرقه سفر فرنگ شاه رفتم تا مهرآباد. پای مبارک مقدس شاهانه را بوسیدم» (همان، ۷۶۷). در برگشت شاه از فرنگ نیز تنها به بوسیدن پای شاه اشاره کرده است (همان، ۸۲۰).

با وجود این، در برخی از منابع دوره قاجاریه از دست دادن و مصافحه ایرانیان در عید نوروز صحبت شده است، ناصرالدین شاه در خاطراتش می‌نویسد: «بعد رفتیم سر درب شمس‌العماره، امین‌السلطان بود. صحبت کردیم. بعد تماشای کوچه را کردیم. مردم رخت نو پوشیده با هم مصافحه می‌کردند.» (ناصرالدین شاه ۱۳۷۱، ۲۲). پولاک در شرح مراسم نوروز ایرانیان عصر ناصری می‌نویسد:

در نوروز که جشن بزرگ و عمومی همه ملت به شمار می‌رود، از صبح خیلی زود جمعیت در تمام کوچه‌ها و میدان‌های عمومی در جنب‌وجوش است. همه جامه نو دربردارند. آشنایانی که با هم روبه‌رو می‌شوند دست یکدیگر را می‌فشارند و با فریاد «عید مبارک» همدیگر را در آغوش می‌کشند. کسی که زبردست است در حالی که با دو دست خود یک دست ارباب یا حامی‌اش را در دست می‌گیرد تبریک می‌گوید و جواب تبریکش را می‌گیرد (پولاک، ۲۵۸).

رواج دست دادن به سبک فرنگی

از منظر اشاعه‌گرایی، دوران سلطنت ناصرالدین شاه عصر نفوذ و رواج بی‌سابقه مظاهر و فرهنگ تمدن غربی در مقایسه با سال‌ها و دهه‌های گذشته است. بی‌تردید مسافرت‌های شاه به اروپا در این باب تأثیرگذار بود. خود شاه در آوردن مظاهر تجدد به کشور جرئت زیادی به خرج می‌داد (امانت ۱۳۸۳، ۵۳۹). رواج لباس و یونیفورم، میز و صندلی، شیرینی، غذا و نوشیدنی‌های فرنگی، ایجاد صنایع و کارخانجات، رواج علوم فرنگی، چراغ برق، ورزش و ساز و رقص‌های فرنگی، انتشار روزنامه و کتب و بسیاری موارد دیگر در واقع نشانه قدم گذاردن در راه مدرنیزاسیون و عرفی‌گرایی بود؛ بنابراین، تمدن فرنگی نه تنها از طریق ساخت کارخانه و ورزش و غذا خوردن بلکه از لحاظ فکری و فرهنگی نیز با تأسیس فراموش‌خانه، نشر روزنامه و علوم جدید، ساخت مدارس غربی چون دارالفنون و نظام جدید، ایجاد دارالشوری، بانک،

بریگاد قزاق، پلیس و غیره به تدریج در ساختار سیاسی، نظامی، اجتماعی، دیوانی و فرهنگی ایران رخنه کرد (اعتمادالسلطنه ۱۳۸۹، ۲۶ و ۶۹۷). از نوشته‌های اعتمادالسلطنه برمی‌آید که در این عصر فرهنگ و رفتار اجتماعی نیز تحت تأثیر آورده‌های فرنگ قرار داشت. چنانچه اعتمادالسلطنه از عواقب آن نگرانی و تشویش دارد: «فرنگی‌بازی عقاید را سست کرده و نمی‌دانم این از برای ملت و دولت ایران خوب است یا بد؟» (همان، ۹۷۱).

فرنگی‌بازی و فرنگی‌مآبی اصطلاحاتی هستند که در متون تاریخی و فرهنگی این عصر بسیار تکرار می‌شوند. در نوشته‌های عین‌السلطنه نمونه‌های زیادی از فرنگی‌مآبی و رسوخ فرهنگ و آداب فرنگی دیده می‌شود. از جمله در خاطرات سال ۱۳۰۶ ق او آمده است: «در منزل نایب‌السلطنه کامران میرزا شام فرنگی خورده شد» (سالور ۱۳۷۴، ۲۵۱). رسم «کرت» یا کارت گذاشتن برای دعوت یا خداحافظی (اعتمادالسلطنه، ۲۳۰)، تربیت فرزندان به شیوه فرنگ (همان، ۸۶۳)، ساختن خانه‌ها به سبک فرنگی و طراحی حال در آن (همان، ۳۴۸)، مهمانی دادن به سبک فرنگی (همان، ۷۳۹)؛ و بسیاری دیگر از مظاهر فرهنگ و آداب فرنگی در این عصر دیده می‌شود، به طوری که عین‌السلطنه از زیاد شدن تعداد فرنگی‌ها در تهران دچار تشویش می‌شود و با نگاهی انتقادی می‌نویسد: «رونق بازارها و مساجد افتاد. خداوند عمری دهد سال آینده شورش بیش از امسال خواهد بود و فرنگی‌مآبی زیادتر خواهد بود» (عین‌السلطنه، ۳۷۵). در فرنگی‌مآبی گاه خود شاه گوی سبقت را از دیگران می‌ربود: «شاه پس از آنکه از سفر فرنگ آمده غذا را سر میز به سبک فرنگی‌ها می‌خورد. لیکن خیال دارد که دوباره به سبک ایران برگرداند» (سپهر ۱۳۷۶، ۵۳۵).

شاه در سفرهای خارجی به فرنگ و روس، به شیوه فرنگی با امپراتورها و امپراتریس‌ها و برخی افراد دیگر دست می‌دهد و در واقع می‌توان گفت در این سفرها با این رسم آشنا می‌شود و آن را تمرین می‌کند. مسلماً این کنش برای او تازگی و اهمیت داشته است. چنانکه در خاطراتش از آن با تأکید یاد می‌کند: «با اعلیحضرت امپراتور [روس] دست دادیم، تعارف کردیم و با ایشان از جلو صف قشونی که حاضر در گارد بودند گذشتیم و اعلیحضرت امپراتور آنها را معرفی نمود. بعد نواب ولیعهد و شاهزادگان و پسرهای امپراتور و تمام خانواده سلطنت روس را که با اعلیحضرت امپراتور آمده بودند، معرفی نمودند. با همه دست دادیم و تعارف کردیم.» در جای دیگری باز می‌نویسد: «در ساعت نه چیزی هم بالاتر امپراتور و امپراتریس وارد طالار بزرگ ما شده با هم از اطاق خودمان بیرون آمده با امپراتور دست دادیم، با امپراتریس [هم دست] دادیم» (ناصرالدین شاه ۱۳۷۱، ۱۵۳ و ۵۹). به نظر می‌رسد دست دادن کنشی مهم و غیرمعمول در نظر شاه بوده که با تأکید آن را در خاطراتش نگاشته است. در طی سفر به انگلستان

هم در دیدارهای رسمی به آن اشاره خاص دارد:

بعد از اندکی توقف سوار کالسکه شده سر درومندولف و امین‌السلطان هم پیش من نشستند. باز اطراف راه جمعیت زیادی ایستاده بودند هورا می‌کشیدند. اندکی نگذشت که به عمارت بیلاقی لرد سالزبوری رسیدیم. خودش جلو راه ایستاده بود. ما پیاده شدیم با او دست دادیم و به اتفاق سوار کالسکه شده راندم. درب عمارت و باغ خیلی جای باصفایی است. از کالسکه بیرون آمدیم. زوجه لرد سالزبوری در باغ حاضر بود. با او دست دادیم. بعد زوجه نواب ولیعهد ملاقات شدند. با ایشان هم دست دادیم و وارد باغ شدیم (همان، ۲۲۷).

در خاطرات سفر او به آلمان هم آمده است: «امپراتور آلمان سواره پیش آمد. با هم در کالسکه ایستاده دست دادیم. تعارف کردیم. بعد رفتیم در نقطه [ای] که وسط میدان بود ایستادیم. فوج حرکت کرد» (همان، ۲۲۲).

همچنین در سفرنامه عزالدوله، برادر ناصرالدین شاه که در معیت شاه به اروپا سفر می‌کند، به رسم دست دادن در معاشرت‌ها و دیدارها تأکید شده و این کنش به نحو مشخصی برجسته شده است. او در بازدید از آلمان می‌نویسد: «در آنجا محض ورود، قبله عالم همراهان را معرفی فرمودند و با پادشاه دست دادم» (سالور عزالدوله ۱۳۷۴، ۲۲۰). در سفرنامه او به روسیه در سال ۱۳۰۰ق و ملاقات‌های وی با امپراتور و مقامات روسیه تزاری نیز به نحو بارزی به دست دادن با آنها اشاره شده است: «در ساعت شش به کاخ کرملین به مهمانی اعلیحضرت رفتیم. در اتاق اول که مخصوص شاهزادگان بود، حاضر شده و با اغلب شاهزادگان دست داده صحبت کردیم. تا اعلیحضرت امپراتور تشریف آوردند. امپراتریس هم با اعلیحضرت یک مرتبه داخل شدند. با همه دست دادند و اظهار محبت فرمودند» (همان، ۳۱۰). عزالدوله می‌نویسد در موقع خداحافظی هم امپراتور دست داد: «اعلیحضرت امپراتور و امپراتریس دست داده وداع فرمودند» (همان، ۳۱۴). عزالدوله در اثر خود به کرات به دست دادن با مقامات روسیه اشاره کرده است (همان، ۳۱۵-۳۱۸ و ۳۲۹ و ۳۴۹). به نظر می‌رسد این تأکید بر دست دادن به معنای مورد لطف امپراتور قرار گرفتن و نشان دادن تمایزهایی است که در ایران آن روزگار هنوز معمول نبوده است. دست دادن عزالدوله با امپراتور روس تا حدی در خور توجه بوده که طاهرخان افتخار مقدم که در هیئت همراه عزالدوله حضور داشته، در سفرنامه خود بدان اشاره کرده است: «امپراتور با حضرت والا دست داده و احوال‌پرسی کرد» (افتخار نظام ۱۳۷۴، ۳۶۸). به نظر می‌رسد روسیه، به دلیل نزدیکی سرزمینی با ایران و نیز مراودات سیاسی و بازرگانی زیادی که بین ایران و این کشور در عصر قاجار وجود داشت، در اشاعه آداب دست دادن در مقامات ایرانی نقش بارزی داشته است.

اعتمادالسلطنه در خاطراتش می‌آورد: «نایب‌السلطنه [کامران میرزا] به سبک فرنگیان دستی به من داد. من هم دستشان بوسیدم» (اعتمادالسلطنه، ۲۷۰). در موردی دیگر می‌نویسد: «وزیر اعظم (امین‌السلطان) به من تفقدی کرد و به سبک فرنگی‌ها دستی داد» (همان، ۸۳۰). در موردی دیگر می‌نویسد: «بعد عزیزالسلطان را جلو خواستند و به قاعده فرنگی دست به او دادند» (همان، ۸۶۸). همه موارد فوق از رواج کنشی جدید خبر می‌دهند، کنشی که البته تا آن زمان سابقه نداشته است.

عین‌السلطنه در خاطرات خود از روزگار ناصرالدین شاه که از منظر زمانی، موضوعی و محتوایی نزدیکی زیادی به خاطرات اعتمادالسلطنه دارد، به رواج دست دادن به سبک فرنگی اشاراتی کرده است. از جمله در سال ۱۳۰۸ ق می‌نویسد: «عصر به خانه شازردافر انگلیس رفتیم، به تماشای کریس موس تری (درخت کریسمس). داخل اتاق مزین شدیم. امین‌السلطان و مشیرالدوله و پسر مشیرالدوله بودند. با مستر کندی دست داده و با خانم دست داده، خدمت امین‌السلطان رفتیم. با ایشان هم به رسم فرنگی‌ها دست دادیم» (عین‌السلطنه، ۳۳۱). در خاطرات سال ۱۳۰۷ ق آورده است: «در منزل شازردافر انگلیس من شخصی فرنگی دیدم که کلاهی شبیه به کلاه‌های ایرانی بر سر گذاشته به او دست دادم... وی نواب شیرازی بود که فرنگی مآب شده و به طریقه آنها لباس پوشیده و حرف می‌زند.» (همان، ۲۲۳). از موارد فوق چنین برداشت می‌شود که دست دادن نماد فرنگی‌مآبی، اروپایی‌گری و به عبارتی مدرن شدن محسوب می‌شده است.

به نظر می‌رسد دست دادن در دیدارهای دیپلماتیک در اواخر قاجار عمومیت بسیار یافته باشد. عبدالله مستوفی در شرح سفر انگلستان می‌نویسد:

همین که به هتل برگشتیم، ژنرال اسلید به سفیر کبیر گفت الان یک مساژ (پیام) خاصی از طرف اعلیحضرت پادشاه برای جناب عالی خواهد رسید. حامل آن هم لرد شامبلان (پیشخدمت باشی شاه) است. ما تازه لباس رسمی را کنده لباس عادی را پوشیده و در سالن عمومی سفارت جمع شده بودیم که لرد شامبلان جوان بسیار خوش قامت و برازنده زیبا وارد شد. مشیرالملک تمام قامت برخاست و روبه‌روی پیام‌آور شاه ایستاد، به هم دست دادند، با هم نشستند، ما ایستاده و دایره دور آنها ساخته بودیم (مستوفی ۱۳۸۴، ۱۹۵).

نتیجه‌گیری

از وظایف مهم تاریخ فرهنگی مطالعه تغییرات اجتماعی-فرهنگی سریع و فزاینده است که مورخان و جامعه‌شناسان و انسان‌شناسان این تغییرات را در طول زمان و به صورت تاریخمند بررسی می‌کنند. یکی از این موارد که با تغییر در شیوه و دلالت‌های معنایی و دامنه تکرار به نماد مهمی برای معاشرت و

تبادل احساسات انسانی در جامعه ایرانی تبدیل شده، دست دادن است. امروزه دست دادن عمدتاً جایگاه طبقاتی، احساسات متقابل، سبک زندگی و روحیات فردی و اجتماعی مردمان را بازنمایی می‌کند و به کنشی مهم در عرصه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در سطح جهانی تبدیل شده است. این پژوهش با هدف پاسخ به این پرسش صورت گرفت که دست دادن به‌عنوان نمادی از احوال‌پرسی و تعاملات انسانی ایرانیان به شیوه مدرن از چه زمانی مطرح شد و چه دلالت‌هایی را به همراه آورد؟ نتایج پژوهش با مراجعه به متون تاریخی، ادبی و شخصی ایرانیان چنین نشان می‌دهد که دست دادن در دوران ماقبل مدرن ایرانیان کنشی با دلالت‌های مفهومی خاص بوده است. دست دادن یا مصافحه نماد عشق و دلدادگی، احترام، عهد و پیمان و خداحافظی محسوب می‌شد، اما این کنش در مواقع خاص و مهم عمدتاً کنشی نخبگانی بود و به‌عنوان امری معمول و با دامنه تکرار زیاد دیده نمی‌شد. به دنبال تعاملات فرهنگی با اروپاییان و رواج فرهنگ و سبک زندگی غربی، دست دادن از عهد ناصری به‌عنوان سبک و قاعده‌ای فرنگی در ایران رواج یافت. این کنش ابتدا در بین نخبگان دولتی و سپس در بین عامه مردم به تدریج هویدا شد و در شیوه و کیفیت دست دادن و دلالت‌های مفهومی و معنایی آن دگرگونی‌های مهمی رخ داد. در معنا و کنش جدید، دست دادن به کنشی عام تبدیل شد و از موقعیت و اشخاص و مناسبت‌های خاص به سطح اجتماعی عام‌تری راه یافت. تا پیش از آن در دست دادن از هر دو دست استفاده می‌شد، اما در این زمان دیگر تنها با دست راست دست داده می‌شد. دامنه معانی خاص و محدود آن بسیار گسترش یافت و سطح وسیعی از معانی و مفاهیم را دربرگرفت. این کنش در واقع نشان می‌داد که ساختار سلسله‌مراتبی جامعه رو به دگرگونی است و فاصله مراتب و طبقات از منظر اجتماعی و ذهنی فرسوده شده است. نماد دست دادن در واقع نشانگر مدرن شدن، اروپایی شدن، امروزی شدن یا به عبارت مرسوم «فرنگی‌مآب» شدن افرادی بود که با این کنش می‌خواستند نشان دهند از جهان سنت گذاشته و وارد جهان مدرن شده‌اند. در واقع این نماد اروپایی‌گرایانه طلیعه جریان فرهنگی جدیدی در جامعه ایرانی بود که توانست در جریان فرهنگی نسبتاً یکپارچه سنتی شکافی پدیدار سازد، شکافی که تا به امروز همچنان جامعه را به دو جریان کلان غرب‌گرا و سنت‌گرا تقسیم کرده است.

Rererence

'Aīn ul-Saltāneh, Qahremān Mīrā Sālvar. Rooznāmeḥ k̄āterāt, by Iraj Afshar and Masoud Salvar, Tehran: Asāṭīr, 1995.

'Azīz ul-Solṭān (Malījak t̄ānī), Gholām 'Alī k̄ān. Rooznāmeḥ k̄āterāt, edited by Mohsen Mirzaei, Vol. 1, Tehran: Zaryāb Publishing House, 2016.

'Ez ul-Doulah, 'Abdul Ṣamad Mīrā Sālvar. Safarnāmeḥ 'Abdul Ṣamad Mīrā Sālvar be Uropā ,

- by Masoud Salvar, Tehran: Nāmāk Publishing, 2014.
- Aḥmad Mīrzā Qājār. Tārīḳ-e ‘Azadī. n.p, n.n, n.d.
- Amanat, Abbas. Qebleh-e ‘Ālam; Naser al-Din Shah Qajar and the Kingdom of Iran, translated by Hassan Kamshad, Tehran: Kārnameh-e Mehregān Publishing, 2013.
- Asrār Tabrīzī, Moḥammad Kāzem b. Moḥammad. Manẓar ul-‘Awliyā (in the tombs of Tabriz and suburbs), Tehran: Islamic Council, 2008.
- Beīhaqī, Abolfazl Moḥammad b. Ḥosseīn. Tārīḳ-e Beīhaqī, the description of Khalil Khatib Rahbar, vol. 2, Tehran: Mahtāb Publishing House, 1980.
- Beīhaqī, Abolfazl Moḥammad b. Ḥosseīn. Tārīḳ-e Beīhaqī, vol. 2, Tehran: Hīrmand Publications, 1997.
- Benjamin, Samuel Greene Wheeler. Persia and the Persians, translated by Mohammad Hossein Kordbacheh, Tehran: jāvidān Publishing House, 1983.
- Bremmer, J. N. and Roodenburg, H. A cultural history of gesture, Holand: university of Groningen, 1991.
- Burke, Peter. What is cultural history? Translated by Nematullah Fazli and Morteza Qilich, Tehran: Research Institute for Islamic History, 2019.
- Chardin, Jean. A Journey to Persia: Jean Chardin's portrait of a seventeenth-century empire, translated by Eghbal Yaghmaei, Tehran: Tūs, 1993.
- Drouville, Gaspard. Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813, translated by Javad Moheei, Tehran: Nīk Farjām Publishing House, 2018.
- E‘temād ul-Saltāneh, Moḥammad Ḥasan k̄ān. k̄āṭerāt-e E‘temād ul-Saltāneh, by Iraj Afshar, Tehran: Amīr Kabīr, 2009.
- Efteḳār Neẓām. Safarnāmeḥ, by Masoud Salvar, Tehran: Nāmāk Publishing House, 1995.
- Fasā‘ī, Ḥassan b. Ḥassan. Fārsnāmah Nāṣerī, Vol. 1, Tehran: Amīr Kabīr, 2012.
- Fazeli, Nematullah. Cultural History of Modern Iran, Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies, 2014.
- Ferasatkah, Masoud. We Iranians; Historical and social research of Iranian peoples, Tehran: Ney Publishing, 2014.
- Fokuhi, Naser. History of thought and theories of anthropology, Tehran: Ney, 2011.
- Givens, D. B. Nonverbal dictionary of gestures, signs and body language cues, Washington: Center for Nonverbal Studies Press, 2002.
- Herodotus. History of Herodotus, translated by Morteza Saqibfar, Tehran: Asāṭīr, 2019.
- <https://www.vajehyab.com/dekhoda>
- Koleīnī, Moḥammad b. Ya‘qūb. Oṣūl Kāfī, vol. 2, Qom: Osveh Publications, 1996.
- Majlesī, Moḥammad Bāqer. Ḥelīyat ul-Motaqīn, n.p: Islamic Publications, n.d.

- Moser, Henry. *Travvelogue of Turkestan and Iran*, translated by Ali Motarjem, Tehran: Sahar Publications, 2536.
- Mostūfī, Abdullah. *šarḥ-e Zendeġānī-ye Man*, vol. 2, Tehran: Zavvār, 2014.
- Nāšer al-Dīn šāh, *Rooznāme k̄āterāt-e Naser Nāšer al-Dīn šāh dar Safar-e Sevūm-e Farangestān*, Tehran: Rasā, 1991.
- Oxland, Bjmark, "An Anthropology of the Handshake", *Anthropology Now*, 12:1, 2020, pp. 39-44 (<https://doi.org/10.1080/19428200.2020.1761216>).
- Pease, Allan. *Signals: how to use body languge for powe success*. Translated by Azar Mahmoudi and Mohsen Jaddeh Dostan, Tehran: Ešāreh Publishing, 2012.
- Polak, Jakob Edward. *Persien: Das Land und seine Bewohner: ethnographische Schilderungen*, translated by Keikavus Jahandari, Tehran: k̄ārazmī, 1989.
- Romlū, Ḥassan. *Aḥsan ul-Tawārīk*, vol. 3, Tehran: Asāṭīr, 2014.
- Sepehr, Abdul Hossein. *Merāt ul-Waqā'ī' Moḡafarī*, Volume 1, Tehran: Written Heritage Research Center, 2016.
- Vadaye Pouya. *Body language engineering*. Tehran: Nasl-e Nūandīš, 2013.
- Vāle Ešfahānī, Moḡammad Yūsef. *koled-e Barīn*, Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation, 1992.
- Vāsefī, Mahmōd b. Abdul ḡalīl. *Bīdā'ī' ul-Waqā'ī'*, vol. 2, Tehran: Farhang-e Iran Foundation, 1970.